

Голубенко Н. І.,
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри англійської філології і перекладу
Київського національного лінгвістичного університету

ПОЛІАСПЕКТНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

Анотація. У статті розглядається концепція інтегрального підходу до визначення і ролі художнього перекладу. Міждисциплінарний статус перекладу, тісно пов'язаний із лінгвістикою, семіотикою, компаративістикою та когнітивістикою, зумовлений його особливістю як акту мовлення й акту міжкультурної і соціо-семіотичної комунікації.

Ключові слова: художній переклад, міждисциплінарність, компаративістика, семіотика і когнітивістика.

Постановка проблеми. Сучасна теорія перекладу характеризується різноманітністю теоретичних концепцій. Існує ряд факторів, що формують предмет загальної теорії перекладу: закономірності перекладу у всіх його різноманітностях; система вивчення його природи, сутності, принципів, мети; проблема адекватності тексту перекладу оригіналу; виявлення історичної ролі перекладу в розвитку міжмовної комунікації народів, взаємозв'язок перекладу з іншими видами духовної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду проблем перекладу були присвячені наукові праці таких вітчизняних і закордонних лінгвістів, як: В.С. Виноградов, В.Г. Гак, В.Н. Комісаров, Л.К. Латишев, Ю. Найда, А. Попович, М.Б. Раренко, Я.І. Рецкер, Д. Селескович, Ф. де Соссюр, Г. Турі, О.В. Федоров, Т.О. Фесенко, О.Д. Швейцер, Р. Якобсон. Перекладознавство на сучасному етапі розвитку не може спиратися винятково на лінгвістичну парадигму, пріоритетними об'єктами якої є текст та дискурс у когнітивному (А.Д. Белова, С.А. Жаботинська, О.С. Кубрякова, А.Е. Левицький, Й.А. Стернін, І.С. Шевченко, Ch. Fillmore, G. Lakoff, R. Langacker та ін.) та прагматичному (Л.І. Булатецька, В.З. Дем'янков, Г.Г. Почепцов, J. Austin, T. van Dijk, S. Levinson, J. Searle, J. Thomas та ін.) аспектах. Зрештою, ці найпопулярніші на науковій арені сьогодні напрямки лінгвістики первинно відштовхувалися від психолінгвістики, здобувши власне оформлення саме на її методологічній основі.

Мета статті полягає у детальному розгляді головних концепцій у теорії і практиці художнього перекладу.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки пріоритетними напрямками теорії перекладу є вивчення історії перекладацької діяльності, історичне осмислення розвитку перекладацьких концепцій, вивчення процесуальних і евристичних аспектів діяльності перекладача, дослідження специфіки перекладацького білінгвізму, типологія перекладу за характером перекладних текстів, дослідження структурно-функціональних трансформацій мовних одиниць під час перекладу. Сучасна теорія перекладу – це пошук позамовних, соціокультурних і психологічних факторів, що формують його стратегію і норму.

Незважаючи на те, що художній переклад має власну теорію і практику як самостійна дисципліна, проблеми художнього перекладу становлять широке поле досліджень і для суміжних із перекладознавством та лінгвістикою наук. Відомо,

що головною функцією перекладу є сприяння становленню і розвитку міжлітературних і міжкультурних комунікацій. Зарубіжні дослідники не зводять перекладацьку діяльність тільки до мовного (точніше міжмовного) посередництва, постулюючи, що процес перекладу – це і міжкультурне посередництво.

Відомий словацький теоретик перекладу А. Попович стверджує, що «теорія перекладу зародилася і в своїй початковій фазі розвивалася як емпіричний порівняльний метод на ґрунті традиційної літературної компаративістики» [5]. Аналіз історії художнього перекладу і літературної компаративістики у різних країнах дозволяє зробити висновки про очевидні збіги періодів інтенсивного розвитку в обох сферах філологічної науки. Становлення і розвиток художнього перекладу, як і літературної компаративістики, припадає на середину 1950-х рр., коли сформувалася Міжнародна асоціація перекладачів, а також було прийнято рішення про створення Міжнародної асоціації порівняльного літературознавства.

Лінгвістичний підхід до перекладу є надважливим етапом у становленні та розвитку перекладознавчої думки останніх десятиліть. Завдяки йому відбувся відхід від теорій «неперекладності» і розв'язано низку важливих завдань щодо граматичних, лексико-семантичних трансформацій, лінгвальних особливостей і технік усного та писемного різножанрового перекладу, способів відтворення цільовою мовою власних імен, фразеологічних одиниць, слів-реалій тощо. Водночас лінгвістичний підхід здебільшого ґрунтується на пошуку відмінностей структури мови оригіналу й мови перекладу, полягаючи у використанні певного набору правил відповідностей, залежних від поверхових, а не глибинних (семантичних) структур.

Наприкінці 1980-х рр. вітчизняні перекладознавство й психолінгвістика, частково під впливом радянської «теорії мовленнєвої діяльності», виявляли тенденцію до відступу від вивчення «мовної здатності», зосереджуючись на дослідженні «мовної активності». Така зміна наукового фокусу, спричинена частковим переглядом теорії породжувальної граматики Н. Хомського та нагальністю вивчення речення в мовленнєвому контексті, в дискурсі, стала важливою і для перекладознавства. Аналіз мовленнєвої діяльності «як цілого та закономірності її комплексного моделювання» [2] сприяв можливості зміщення акцентів перекладознавчих пошуків у бік виявлення законів процесу сприйняття вихідного тексту (далі – ВТ) та породження тексту (далі – ПТ) цільовою мовою.

Наотмість слід дотримуватися погляду, що переклад є багатоплановим і багатовимірним видом людської діяльності, який акумулює в собі проблеми філософії, психології, лінгвістики, фізіології та інших наук [15]. Погляд на переклад як на діяльність і засіб міжмовної комунікації розвінчує упереджене ставлення до нього. Бачення перекладу як діяльності цілком узгоджується з положеннями радянської психолінгвістики, що мала назву, як ми вже зазначали, «теорія мовленнєвої

діяльності». Нині у фокусі уваги психолінгвістів-перекладознавців переклад постає як когнітивна діяльність людини в контексті його соціокультурних функцій. На цьому аспекті наголошував і Р.О. Якобсон, зазначаючи, що «когнітивний рівень мови не лише дозволяє, а й прямо вимагає перекодувальної інтерпретації, себто перекладу» [12, с. 22].

Діяльнісний інтерпретативний підхід до розуміння процесу перекладу, як зазначає І.С. Шевченко, передбачає реконструкцію перекладачем діяльності автора впродовж породження тексту оригіналу [11, с. 7]. У контексті «когнітивної транслятології» перекладацьку діяльність трактують як реалізацію взаємодії когнітивних і мовних структур індивіда (перекладача) в найширшому контексті його психосеміотичної характеристики. Перекладачеві відведено роль не вербального перекодувальника, а інтерпретатора смислового коду, закладеного у вихідному тексті [10, с. 133].

У концепції Ю.О. Сорокіна переклад уявляється тріадою: переклад як продукт, переклад як сума технологій і переклад як процес комбінування деякого набору знаків, запропонованого реципієнтові перекладачем. Переклад є «формою семіотичного досвіду однієї лінгвокультурної спільноти в знакових системах іншої лінгвокультурної спільноти» [8, с. 31; 7]. Семантико-вербальна технологія представляє психічний і культурний досвід соціуму, тому відтворення цієї технології є відтворенням чужого психічного та культурного досвіду. Якщо художній текст не відбиває відтворення такої технології ВТ, то такий переклад не можна вважати художнім, оскільки він виконує лише формальне завдання – передає опредмечений сегмент поведінки і спілкування, відкидаючи невербальний аспект [8, с. 34].

У руслі дескриптивного перекладознавства Г. Турі наголошує на ідеї вивчення загальних законів / закономірностей перекладу як одному з пріоритетних завдань транслятології [14]. Навіть в адекватному перекладі, як зазначає дослідник, трапляються очевидні «зсуви», які визнаються перекладацькими універсальними [14, с. 57]. Прикладом універсальності «операцій» перекладачів може слугувати спостереження їхня спільна схильність експлікувати в перекладі інформацію, яка в оригіналі містилася імпліцитно.

Увага до діяльнісних аспектів перекладача наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. минулого століття поступово занурює перекладознавчі дослідження в емпіричний аспект психолінгвістики. Психолінгвістичні студії закономірностей у перекладі також активізуються паралельно з набиранням обертів дескриптивного напрямку в перекладознавстві. Серед вагомих досліджень у цій царині, спрямованих на вивчення загальних та часткових закономірностей мовленнєво-мисленнєвих операцій перекладача, варто назвати праці таких дослідників, як Г. Крінгс, Г. Геніг, Ю.О. Сорокін.

Зокрема, Г. Крінгс метою вивчення вважає побудову «градуйованої» моделі процесу перекладу [13, с. 394], акцентуючи увагу на таких положеннях:

1. Ментальні процеси, що відбуваються в голові перекладача, є стрижневим компонентом перекладацької діяльності, належачи до сфери перекладознавства.

2. Предметом вивчення є всі когнітивні процеси, спрямовані на появу кінцевого продукту перекладу, від перших досліджень до останніх коректур.

3. Таке дослідження перекладацького процесу має емпірично-індуктивний характер.

Російська дослідниця І.В. Романова, розуміючи перекладацьку діяльність як реконструкцію перекладачем на основі його концептуальної системи домінантного особистісного смислу вихідного тексту, вважає, що перекладацький процес передбачає спирання на деякі універсальні структури [6]. Виявлені автором на основі емпіричних даних спільні перекладацькі стратегії загалом довели існування деяких універсальностей у перекладі.

Погоджуючись загалом із поглядом Ю.О. Сорокіна на переклад, інша російська дослідниця-психолінгвіст Т.О. Фесенко актуалізує у своїй концепції етноментальний аспект діяльності перекладача. На перший план автор висуває проблему співвідношення когнітивних одиниць і вербальних значень. Значна кількість досліджень свідчить, що можливі відмінності між когнітивними процесами автора вихідного тексту і його перекладачів зумовлені різницею в культурі та відбиваються в мові.

Людська свідомість як носій мови, і так само смисловий простір, визначаються межами етнічної мови. Із позицій когнітивної транслятології дослідниця дає таке визначення перекладу: «Це лінгвальна проекція ментальних структур перекладача, активізованих у процесі перекладу, основу якої складає перероблення інформації, що передбачає сприйняття одного виду інформації з подальшою трансформацією його в інший вид (ПТ)» [10, с. 135]. Отже, чим ширші зони перетину ментальних структур автора та перекладача, тим успішнішим є переклад.

Важливого значення в згаданій концепції надається семантичному опису культурних концептів, що дає змогу виявити випадки смислової й оцінно-психологічної неспіввіднесеності перекладних концептуальних варіантів із їхніми інваріантними структурами.

Підсумовуючи огляд психолінгвістичної концепції перекладу Т.О. Фесенко, зазначимо, що процес перекладу можна представити як сприйняття одного виду інформації і трансформації її в інший вид. Стратегія пошуку оптимальних вербальних одиниць мови перекладу зумовлюється лінгвокультурною компетенцією перекладача.

Творчі аспекти перекладацької діяльності в нейролінгвістичному ключі піднімає у своїх працях фінський перекладознавець Ю. Гольц-Манттарі. Її теорія співзвучна семіотичній концепції Ю.М. Лотмана [3] у плані розуміння тексту перекладу як утворення, що несе нову інформацію.

У перекладознавстві таке широке розуміння перекладу знайшло своє вираження у виділенні Р. Якобсоном міжсеміотичного перекладу; в теорії А. Людсканова про три типи теорії перекладу – спеціальної, загальної і універсальної теорії, що є частиною загальної семіотики; в теорії «тотального» перекладу П. Торопа, в рамках якої він розрізняє текстовий, метатекстовий, інтертекстовий і екстратекстовий переклад. Останній, за визначенням П. Торопа, демонструє можливість розкладання тексту на складові коди, що передаються різними каналами комунікації за допомогою засобів, які не впливають із онтології тексту (наприклад, під час екранізації літературного твору). На думку дослідника, під час екстратекстового перекладу головним завданням є досягнення перцептивної єдності, якої можна досягнути за допомогою семіотичного підходу, що дозволяє одночасний переклад декількох мов тексту зі збереженням їх зв'язності. Оскільки перекладачеві недоступний синкретизм автора, він повинен проаналізувати всі мови тексту окремо, щоб знову з'єднати їх у перекладі [9].

Сучасний період розвитку перекладознавства та психолінгвістики тісно пов'язаний із когнітологією і семіотикою. Для першої психолінгвістика, як зазначали, слугувала точкою

відліку. Для семіотики ж переклад завжди був цінністю через його культурну поліаспектність. Тому логічно, що на цьому етапі є спроби назвати цю галузь науки когнітивною психолінгвістикою [10], а також етнопсихолінгвістикою [4] поряд із поширенням у науковому обігу поняттям «когнітивна транслятологія» як однієї з сучасних назв для перекладознавства. Утім, домінування когнітивного підходу в перекладознавстві виявляється в прагненні дослідників з'ясувати, яким чином людина відтворює авторську інформацію про дійсність, по-особливому організовуючи цю інформацію в пам'яті. Нині також простежується активне розроблення теми аналізу процесів становлення і функціонування мовної свідомості [1, с. 31–32]. Семіотичний підхід відкриває й описує знакове втілення комунікації шляхом розкриття семіотичної єдності інформаційних процесів у природі і суспільстві, поглибленого дослідження знаків і знакових систем індивіда або суспільства.

Підхід цієї науки до перекладу як виду комунікації тлумачить перекладача як «семіотичну особистість» [3], покликану долати труднощі незбігу значень, різниці «мовних картин світу» та іменованих об'єктів, знаходити еквіваленти в цільовій мові, яка, зазвичай, членує дійсність інакше, ніж вихідна мова. Ідеться не лише про часто згадувані екзотичні приклади перекладу слів-реалій, а й про непоодинокі випадки існування в мові оригіналу більше одного еквівалента чи навпаки.

Висновки. Захоплення тенденціями міждисциплінарних досліджень не повинно завдати шкоди самостійності теорії художнього перекладу. Сьогодні перекладознавство перебуває у важкому періоді самовизначення і, маючи велику практику, активно збільшує свій теоретичний потенціал. Переклад постає як соціальна і комунікативна практика та потребує відповідних досліджень. Однак поєднання принципів теорії перекладу і суміжних із нею лінгвістичних і нелінгвістичних концепцій дає можливість всебічно розглянути і змодельовати процес художнього перекладу.

Література:

1. Белянин В.П. Психолінгвістика. М.: Флинта, 2008. 232 с.
2. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. М.: Просвещение, 1969. 214 с.
3. Лотман Ю.М. Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи, исследования, заметки. СПб.: Искусство, 2000. 704 с.
4. Пищальникова В.А. Национальная специфика картины мира и ее репрезентация в языке. Языковое сознание: содержание и функционирование. XIII международный симпозиум по психолінгвістике и теории коммуникации: Тезисы докладов. М., 2000. С. 189–190.
5. Попович А. Проблемы художественного перевода: учеб. пособ. М.: Высшая школа, 1980. 199 с.

6. Романова И.В. Обусловленность переводческой деятельности универсальными стратегиями понимания текста: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Барнаул: АГТУ, 2002. 20 с.
7. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология: монография. К.: Фитосоциопцентр, 2000. 248 с.
8. Сорокин Ю.А. Переводоведение: статус переводчика и психо-герменевтические процедуры. М.: МТДК «Гнозис», 2003. 160 с.
9. Тороп П. Тотальный перевод. Тарту: Изд-во Тартуского университета, 1995. 220 с.
10. Фесенко Т.А. Специфика национального культурного пространства в зеркале перевода: учеб. пособ. Тамбов: Изд-во ТГУ имени Г.Р. Державина, 2002. 228 с.
11. Шевченко И.С. Герменевтический аспект перевода как вторичной метакоммуникации. Вісн. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2003. Вип. 609. С. 7–11.
12. Якобсон Р. Избранные труды / под общ. ред. В.А. Звегинцева. М.: Прогресс, 1985. 455 с.
13. Krings H. Translation problems and translation strategies of advanced German learners of French (L2). Interlingual and intercultural communication. Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies / J. House, S. Blum-Kulka (eds.). Tübingen: Narr, 1986. P. 257–270.
14. Toury G. Descriptive Translation Studies and Beyond. Amsterdam and Philadelphia, John Benjamins translation library. 1995. V. 4. 311 p.
15. Zlobin A. Kognitive Modellierung der Übersetzung. TRANS. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften. 2002. № 14. URL: <http://www.inst.at/trans/14Nr/zlobin14.htm/>.

Голубенко Н. И. Полиаспектность художественного перевода

Аннотация. В статье рассматривается концепция интегрального подхода к изучению особенности и роли художественного перевода. Междисциплинарный статус перевода, тесно связанного с лингвистикой, семиотикой, компаративистикой и когнитологией, обусловлен его сущностной характеристикой как акта речи и акта межкультурной и социо-семиотической коммуникации.

Ключевые слова: художественный перевод, междисциплинарность, компаративистика, семиотика, когнитивистика.

Holubenko N. Polyaspect nature of literary translation

Summary. The article highlights the conception of integral approach to investigate the main features and roles of literary translation. The interdisciplinary status of translation studies, their close links with linguistics, semiotics, comparative and cognitive studies arise from the very nature of translation as an act of speech and an act of cross-cultural and socio-semiotic communication.

Key words: literary translation, interdisciplinary status, comparative studies, semiotics, cognitive studies.